

ФИЗИЧКО-АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА СКЕЛЕТНИХ ОСТАКА ИЗ КАСНОАНТИЧКЕ ГРОБНИЦЕ У РЕМЕСИЈАНИ

Софија Стефановић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Апстракт: Током августа 2004, на локалитету Бандол у Белој Паланци – античкој Ремесијани, случајно је откривена касноантичка зидана гробница. Антрополошка анализа пронађених људских скелетних остатака показала је да је у гробници било сахрањено седам одраслих индивидуа, четири жене и три мушкарца. Различити степен очуваности костију могао би да буде индикатор различитог статуса у погребној пракси, али можда и показатељ хронологије сахрањивања у гробници. Изузев једног сраслог прелома радијуса и једног срашћивања сакрума и карлице, на костима нису констатовани трагови болести. Недостатак децијих скелета, неопстојање трагова мишићног сиреса ни значајнијих трагова болести, као и дуг животињи век, са ойрезом би се могли интерпретирају као индикатор доброг квалитета животиња сахрањених индивидуа.

Кључне речи: Ремесијана, Бандол, људски скелети, северна некропола, засведена гробница, касна античка.

Током августа 2004, приликом копања темеља за шупу поред своје куће, Р. Анђелковић открио је на локалитету Бандол у Белој Паланци касноантичку зидану гробницу.¹ Иако је до сада на овој територији откривено неколико зиданих гробница, ниједна није одговарајуће археолошки истраживана. Будући да су све откривене крајем XIX и почетком XX в., људски скелетни остаци, који се у вестима о овим гробницама сасвим узгред помињу, никада до сада нису антрополошки обрађивани. Антрополошка анализа људских скелетних остатака из касноантичке гробнице на локалитету Бандол показала је да је у гробници било сахрањено најмање седам одраслих индивидуа, четири жене и три мушкарца, док скелети деце и младих особа нису констатовани.

¹ Нажалост, нису постојале могућности да се одмах изврши заштитно археолошко истраживање. Захваљујући напорима и изузетној упорности колеге П. Пејића, археолога Музеја Понишавља у Пироту и подршке археолога З. Митића из Завичајне музејске збирке у Белој Паланци, Општина Бела Паланка обезбедила је скромна финансијска средства за истраживање унутрашњости гробнице. Али од тренутка открића гробнице, августа 2004, до момента када смо у њу ушли, 8. јуна 2005, прошло је готово годину дана, током којих је гробница у више наврата била изложена пљачкању.

Ремесијана и њене некрополе

Још увек мало тога знамо о самим почецима Ремесијане, данашње Беле Паланке, осим што се у литератури њено име често везује за могуће осниваче, келтско племе Реме. Ипак, неки аутори не прихватају овај став и име града доводе у везу са трачким личним именом Ремесис (Detschew 1957). Иако то помиње узгред, у раду који се бави пореклом имена Ниша, Лома размишља о имену Ремесијане као о келтском ономастичком трагу (2002). За сада, најстарији натписи пронађени на територији Ремесијане потичу са почетка III в. (Петровић 1999: 101–109). И даље трају расправе око самог статуса Ремесијане у римском периоду, односно, да ли се радило о насељу поред пута (*mansio*) или је град имао муниципални или какав други статус у оквиру муниципалне организације Наиса (*op. cit.*). Оно што поуздано знамо, јесте то да је крајем IV и почетком V в., Ремесијана постала седиште епископије и верски центар шире области. У то време, у Ремесијани борави познати епископ Никета, славни мисионар и црквени писац, који је живео између 330. и 410. и чије је име имало додаток *Remesianensis* (Гушић 1998). Занимљива и значајна личност, епископ Никета овде је за нас интересантан са аспекта становништва које је могао да покрсти, односно да покушамо да се приближимо одговору на питање ко је могао бити сахрањен у касноантичкој гробници о којој овде говоримо.

До сада је на територији Беле Паланке констатовано неколико ремесијанских некропола, које ћемо овде поменути у контексту података о скелетима који су на њима пронађени. Те некрополе су: 1. северна некропола, у виноградима преко моста на Нишави, дуж пута на север према Тимакуму, којој припада и новооткривена гробница на локалитету Бандол. На овој некрополи, откривено је више полуобличастих засведених гробница са нишом, а прва о којој имамо забележене податке јесте гробница о којој је Јелинић, телеграфиста из Беле Паланке, обавестио уредништво *Старинара*, већ у његовом првом броју (1884: 80–81).² Неко-

² Јелинић (1884: 80–81) обавештава уредништво о открићу гробнице, преко моста на Нишави одмах на левој страни, на хиљаду корака у правцу ка брегу при крају винограда К. Николића; даље наводи: „кад су свод отворили толико да се могло у гробници видети, уђе један од копача у њу и нађе кости човечије и неке знакове трулежи од хаљина... Иструрела лешина окренута је главом ка западу, а ногама ка истоку, без сандука је и икаквих знакова да је у чему била, већ просто на патосу лежи. Лубања је главе дугуљаста и то потиљку, а не у вис горе и доста је велика.” Занимљиво је да је Јелинић уредништву *Старинара* послао и остатке, како је мислио свилене хаљине. Али у фусноти уредништва каже се да није у питању свила него вуна. „Вуна је или пре ткања већ била мркожуто обојена или је ту боју примила временом у гробници. Ткање није глатко но пругасто. Дужином хаљине имало је, – можда у извесном размаку – по две раздвојене угаситомрке пруге, широке по седам милиметара. Доле, дуж краја хаљине, имала је црна, четири сантимера широка пруга, на којој је била уткана четири милиметра широка жута шара, од четвороугаоника и тачака између њих. Такве шаре има и на оним двома равнодостојним пругама.”

лико сличних гробница које припадају северној некрополи описује и Каниц (1985: 201).³ Још једна слична гробница откривена је 1924. и у њој је нађено више прилога, као што су Ветранианов златник, новац Херкулија и Констанција II, камеје у златном оквиру, гривне, прстење и др. (Сариа 1924-1925); 2. јужна некропола, на јужној страни града, дуж пута који води за село Мокру. О ископавањима на овој локацији 1887, постоје опширни подаци (Сабовљевић 1887), описују се слободно укупани скелети, а ређе гробне конструкције од ломљених опека са кровом на две воде. Међу ретким прилозима су фрагменти керамике, новац и гвоздене фибуле. Петровић (1999) претпоставља да постоји још једна издвојена некропола, код „Врела” на југоисточној страни града. Гробнице су сличне онима на јужној некрополи, а прилози су такође сиромашни (Сабовљевић 1887). Све три ремесијанске некрополе развијале су се дуж путева, на ближој периферији са северне, источне и јужне стране града. Конструкције гробница на северној некрополи, прилози у њима и бројни случајни налази, временски их одређују у период касне антике (IV–VI в.). Петровић (1999) сматра да су можда јужне и источне некрополе позније у односу на зидане гробнице на свод.

Антрополошки подаци које можемо реконструисати из до сада познатих података из ремесијанских засведених гробница су веома скромни. Ипак, из Јелинићевог дописа (1884), добијамо податак да је особа била сахрањена главом ка западу, ногама ка истоку. Податак да „просто на патосу лежи”, значи само да није постојао никакав банак од трајног материјала (као ни у гробници на Бандолу), али то не искључује могућност постојања дрвеног банка или сандука. Занимљиви су и налази органске материје, али не можемо да знамо да ли се ради о „хаљини” покојника, или можда о некој тканини у коју је он био умотан пре сахране. Податак да је лобања „главе дугуљаста и то [на] потиљку”, занимљива је Јелинићева опсервација, али је ипак морамо примити са крајњим опрезом. Податак који се помиње код Каница (1985: 201) да је костур мушкарца имао остатке свиленог покроба потврдио би Јелинићеву информацију о присуству неке органске материје пронађене уз скелет.

³ Каниц (1985: 201) каже: „Са некрополе Ремесијане, видео сам у кући браће Живковић један свод гробнице, под којим су 1888. нађена три оловна ковчега. Коста Цинцарин је у свом винограду код споменика ратницима отворио једну гробницу у којој је био костур мушкарца са остацима свиленог покроба. Оловне ковчеге и огромне керамичке плоче из гробница отворених 1888. нашао сам поред зграде среске капетаније. Господин Нака Пешић ме је повео узбрдо до једног пољопривредног имања удаљеног неких 700 m од тврђаве, на коме је кратко време пре тога отворена једна дивно озидана гробница дуга 1, 95, широка 0, 60 и висока 1, 20 m. Недалеко од ње наишао сам на засведен простор и на под од квадратних опека. На имању Анатонија Миленковића видео сам античке гробнице.”

Гробница на локалитету Бандол

Гробница на локалитету Бандол налази се, као што смо рекли, у оквиру северне ремесијанске некрополе и припада типу гробница засведених полуобличастим сводом, већ познатих у тој регији. Њен под је од квадратних опека и има троугаону нишу на западној страни. Иако се овде нећемо бавити архитектонским карактеристикама гробнице из Бандола, указала бих само на њено евентуално датовање, ако би се прихватила типологија ових гробница коју је предложио Ракоција (2003).⁴ Он је пошао од тога да засведене гробнице представљају типску појаву, али се разликују највише по пореклу, функцији и распореду ниша. Његово је мишљење да се засведене гробнице могу поделити у најмање два периода: 1. гробнице без бочних ниша, које се оквирно датују у другу половину IV и у V в.; 2. гробнице са бочним нишама које се могу датовати у VI и прве деценије VII в. (када и престаје њихово појављивање). Као прелазни тип, он је препознао гробнице које имају нишу на чеоном зиду, али и бочне нише (крај V и VI в.). Гробница о којој овде говоримо нема нише у бочним зидовима, и дакле, сасвим условно, могли бисмо је датовати у ранији тип гробница, краја IV и V в.

Гробница на локалитету Бандол није археолошки истражена у потпуности, односно није ископавана са спољашње стране. Постојале су само могућности за истраживање њене унутрашњости, тако што смо кроз рецентно оштећење начињено на своду ушли у њу. Документација коју је П. Пејић направио када је први пут обишао локалитет и оно што смо у њој затекли на дан уласка, указују да су у међувремену непозната лица (вероватно у више наврата) улазила у гробницу (видети напомену 1). О томе недвосмислено сведоче бестијално разбацане кости, као и поремећај квадратних плоча које су чиниле под гробнице. Ипак, на фотографијама из документације колеге Пејића могу се видети примарни положаји два скелета (касније означени као гроб 1 и гроб 3). Оно што је сасвим јасно на основу тих фотографија јесте да обе индивидуе леже у испруженом ставу, оријентисане запад-исток (с тим што се лобање нису налазиле у анатомском склопу са скелетима када је начињена фотографија). Не може да се са сигурношћу утврди положај руку индивидуе из гроба 3, али је сасвим сигурно да су руке индивидуе из гроба 1 благо савијене у лакту и да су шаке почивале на карлици (т. I/1).

Када смо ушли у гробницу, ситуација је била сасвим другачија, о чему сведочи фото-документација од 8. јуна 2005. (т. I/2). Приликом уласка у гробницу фрагменти скелета у примарном положају још увек су

⁴ Сам Ракоција (2003) хронологију засновану на типологији гробница назива радном хипотезом, те је у овом раду тако и прихватамо.

били присутни, један уз јужни зид (гроб 1), други уз северни зид гробнице (гроб 3). Током анализе, било је могуће, за поједине девастиране кости, реконструисати коме од ова два скелета припадају. Уз јужни зид, у самом југозападном углу (гроб 2) и уз северни зид, у северозападном углу (гробови 4, 6 и 7) пронађене су кости у секундарном положају, тако да је неизвесно где су примарно били ови гробови. Уз северни зид, уз сам под гробнице, пронађена је једна *in situ* лобања (гроб 5), и делови посткранијалног скелета, тако да се још само за овај гроб може са сигурношћу рећи да се налазио уз северни зид гробнице, главом у самој близини западног зида. Ова једина лобања у примарном положају била је положена на десни образ, погледом ка југу. У близини остатака овог скелета, али без јасне позиције у односу на њега, нађени су фрагменти веома кородиране гвоздене наруквице (вероватно), која уједно представља и једини прилог који је пронађен. У пределу овог скелета, у земљи су пронађени мањи трагови неке органске материје, можда дрвета или тканине.

РЕЗУЛТАТИ АНТРОПОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ

Будући да је највећи број костију био у секундарном положају, анализа је започела утврђивањем минималног броја индивидуа и покушајем да се групишу кости које припадају истој индивидуи. У физичкој антропологији не постоје макроскопске методе којима можемо да утврдимо максимални број индивидуа.⁵ Зато је методологија заснована на утврђивању минималног броја, сигурно присутних индивидуа. Кости се групишу по врсти којој припадају, те се утврђује највећи број присутних костију исте врсте са исте стране скелета. У групи костију из гробнице у Бандолу, кости карлице показале су да је минимални број индивидуа седам одраслих особа. Али, у гробници је присутно много мање костију него што би се очекивало од 7 одраслих индивидуа, што евентуално може да укаже на то да су делови првобитно сахрањених индивидуа били у античко време избацивани из гробнице. Друга могућност је да су извесни поступци у самој погребној пракси довели до различитог степена очуваности одређених скелета.

Након утврђивања минималног броја сахрањених индивидуа, приступило се повезивању костију које припадају истим особама. Будући да су делови скелета гробова 1 и 3 били присутни *in situ* по уласку у гробницу, било је релативно лако реконструисати остале делове који припадају овим индивидуама. Добра очуваност костију скелета у гробу 1,

⁵ Нпр. теоријски, у овој гробници 10 ребара могло је припадати различитим индивидуама, али то није могуће потврдити осим употребом других анализа, као што је нпр. ДНК анализа.

као и присуство вратних пршљенова, омогућило је да се са сигурношћу за овај скелет веже и лобања. Повезане су и кости индивидуе из гроба 2, које су у секундарном положају биле у југозападном углу гробнице. Уз северни зид, осим гроба 3 су и кости *in situ* гроба 5. Остале индивидуе које су пронађене у овом углу (гробови 4, 6 и 7), ту су биле у секундарном положају. Као гроб 4, означене су кости индивидуе чији је посткранијални скелет релативно добро очуван, док су индивидуе из гроба 6 и 7 присутне само у фрагментима.

Припајање костију посткранијалног дела скелета одређеној индивидуи, када постоји могућност да се оне повежу у анатомску целину је могуће, док је веома тешко са сигурношћу одређену лобању припојити конкретној индивидуи (осим као што је то био случај гроба 1 где смо имали и први вратни пршљен, па је било могуће проверити да ли он чини анатомску целину са базом лобање). Због свега тога, остале 4 лобање пронађене у материјалу, само су условно припојене одређеној индивидуи и то тек након анализе. Односно, када је утврђен пол и индивидуална старост на основу посткранијалног скелета, лобање су условно прикључене индивидуама на основу пола и старости на коју и саме указују. За неке кости горњих удова, и за ребра, пршљенове, кости шака и стопала није могуће утврдити којој су индивидуи припадале.

Антрополошка анализа обављена је стандардним методима за утврђивање пола индивидуалне старости. Старост одраслих утврђена је посматрањем пубичне симфизе, аурикуларне површине, степена сраслости лобањских шавова. Телесни раст утврђен је на основу максималне дужине дугих костију, на основу формула Тротера и Глесера. У анализи зуба, кориштен је стандардан начин обележавања и описивања (FDI 1971; Hillson 2001). Такође, на скелетним остацима посматрани су и трагови мишићно скелетних маркера стреса (Capasso, Kennedy and Wilczak 1999; Kennedy 1989).

Јужни зид гробнице

Гроб 1

Жена, око 50 година старости. Током анализе поуздано су идентификовани готово сви делови посткранијалног скелета који припадају овој индивидуи. Њене кости су приликом првог фотографисања биле у примарном положају (осим лобање), док су после пљачке само кости доњих удова остале у примарном положају. На терену и током анализе, састављен је овај скелет који је готово потпуно очуван. На лобањи, готово потпуно срасли коронарни, сагитални и ламбдоидини шавови, указују на особу стару око 60 година. Велики број заживотно изгубљених зуба потврђује ову старост. Али, посткранијални скелет изгледа као да припада нешто млађој индивидуи јер и аурикуларна површина и пубичне симфизе

изгледају као да припадају особи старој 40–50 година, док крајци ребара указују на старост од око 50 година. С обзиром на то да су потпуно срасли шавови добар индикатор старости, овде би се можда могло говорити о релативно добром квалитету живота јер је и у тим годинама, посткранијални скелет изгледао млађе него што је вероватно био.

Могле су да се посматрају све карактеристике лобање и карлице (оба карлична крила и сакрум), и недвосмислено се ради о индивиду женског пола, са наглашеним женским полним карактеристикама. На лобањи је могла да буде измерена максимална дужина 16,9, максимална ширина 13,5, на основу чега је израчунат Кранијални индекс 79,89, који је описује као мезокрану на граници са брахикранијом. Измерена је укупна висина лица, 11,1, бизигоматична ширина 12,1, на основу чега је израчунат Фацијални индекс 92,5, који ово лице описује као лептопрозно. На основу назалне висине 5,1 и назалне ширине 2, израчунат је Назални индекс 39,21, који описује овај нос као лепторини. Висина орбите износила је 3,3, ширина орбите 3,6 и на основу њих је израчунат Орбитални индекс 91,6, који описује орбите као хипсконичне.

На посткранијалном скелету могао је бити измерен сакрум, максимална антериорна висина 10,3 и максимална антериорна ширина 11,7, на основу чега је израчунат Сакрални индекс који износи 113,59. На клавикули, максимална дужина 13 и обим тела (мерен на средини) 3,2 на основу чега је израчунат индекс Робустицитета клавикуле 24,62. На хумерусу, максимална дужина 28,8, на основу чега је израчуната телесна висина 152,05 cm, максимални дијаметар средине тела 2,2, минимални дијаметар средине тела 1,6, максимални дијаметар главе 4,3, минимални обим тела 5,7, биепикондиларна ширина 5,8, артикуларна ширина 4,3. Индекс робустицитета хумеруса износи 19,79. На радијусу, максимална дужина је 21,6. На улни, максимална дужина је 24,25, физиолошка дужина 21,1 и минимални обим тела 3,2, на основу чега је израчунат Калибер индекс 15,16. На фемуру максимална дужина је 40,8, на основу чега је израчуната телесна висина 156,42 cm. На тибији, максимална дужина је 34,2 антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,5, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,3, обим тела (мерен код нутриционог отвора) 8,2, проксимална ширина 6,7 и дистална ширина 4,6, док је максимална дужина фибуле 32,9. Просечна висина на основу максималне дужине фемура и хумеруса је 154,22 cm. Занимљиво је да, иако се ради о индивиду женског пола чији је скелет релативно грацилан, постериорно на фемуру постоје трагови припоја мишића, а такође на хумерусима, нарочито на десном, врло су проминентни припоји делтоидног мишића.

Анализа зуба је показала да су заживотно изгубљени зуби 24, 25, 26, 27, 28, 15–8, 42, 43, 46–48, 33, 35–38, а постмортално 23, 12, 13, 14, 45, 32, 34. Присутни су само 11, 22, 31 и 44. Зуби 11, 31 и 41 потпуно су уништени

абразијом, док је 44 уништен огромним каријесом, а испод њега је формирана циста. Вероватно је кариотичан био и зуб 45 јер се и испод њега налази мања циста.

Гроб 2

Жена 30–40 година. Овом гробу припадају леви и десни фемур, лева и десна тибија (десној је оштећен дистални крајак), леви и десни хумерус, фрагменти карлице и сакрум. Не могу да се посматрају важни критеријуми за утврђивање пола, али форма и димензије сакрума, као и робустицитет посткранијалног дела скелета, указују на индивидуу женског пола. Индивидуална старост може да се утврди само на основу опште скелетне старости, а она указује на једну од најмлађих индивидуа у овој гробници, стару, као што смо рекли, око 30–40 година.

На посткранијалном скелету, могао је бити измерен фемур: максимална дужина 42,9 cm, на основу чега је израчуната телесна висина 162,11 cm; антериорно-постериорни дијаметар средине тела 2,8, медиолатерални дијаметар средине тела 2,6, максимални дијаметар главе 4,4, обим тела на средини 8,2. На тибији, максимална дужина 35,8, антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,5, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,4, обим тела (мерен код нутриционог отвора) 9,4, проксимална ширина 7,1. На хумерусу, максимална дужина 30,6 cm, на основу чега је израчуната телесна висина 160,37 cm, максимални дијаметар средине тела 2,5, минимални дијаметар средине тела 1,8, максимални дијаметар главе 4,3 (на левом), минимални обим тела 5,9, биепикондиларна ширина 5,7, артикуларна ширина 4. Израчунат је Индекс робустицитета хумеруса, 19,28. Просечна висина на основу максималне дужине фемура и хумеруса 161,24 cm.

Лобања: једина лобања чији лобањски шавови указују на индивидуу млађег узраста (30–35 година), и која је припадала индивидуи женског пола, могла би припадати особи из гроба бр. 2. Присутна је фрагментована фронтална кост, обе паријеталне, фрагментоване темпоралне и окципитална кост. На лобањи је могла да буде измерена само максимална дужина 17,3, максимална ширина 13,2 и максимална висина 12,4, на основу чега је израчунат Кранијални индекс 76,30, који је описује као мезокрану, и висинско-ширински индекс 93,93, који је описује као метриокрану.

Северни зид гробнице

Гроб 3

Жена 50–60 година. Приликом уласка у гробницу, делови овог скелета (тибије и фибуле) и даље су били у свом примарном положају.

Током анализе, овим костима са сигурношћу су припојени припадајући фемури и оба карлична крила (лево је делимично оштећено) и сакрум. Све карактеристике карлице јасно указују на индивидуу женског пола, а занимљиво је да као и жена из гроба 1, и ова има трагове припоја мишића, постериорно на фемурима. Изглед пубичних симфиза и аурикуларне површине указују на индивидуу стару око 50–60 година. На посткранијалном скелету могао је бити измерен фемур: максимална дужина 43,8 cm, на основу чега је израчуната телесна висина 164,55 cm; антериорно-постериорни дијаметар средине тела 2,9, медиолатерални дијаметар средине тела 2,9, максимални дијаметар главе 4,8, обим тела на средини 8,8, бикондиларна ширина 7,7. На тибији, максимална дужина 36,7 cm, антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,4, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,4, обим тела мерен код нутриционог отвора 9,1, проксимална ширина 7,3 и дистална ширина 4,9.

Гроб 4

Мушкарац 50–60 година. Као гроб 4, означени су добро очувана карлица и сакрум, фемури, тибије и хумеруси. Оба карлична крила потпуно су очувана, те могу да се посматрају све карактеристике важне за утврђивање пола и све указују на индивидуу мушког пола са наглашеним мушким полним карактеристикама. Пубична симфиза и аурикуларне површине указују на индивидуу стару око 50–60 година. Оба фемура су на срединама дијафиза делимично оштећена, а деструкција је слична као у случају гроба бр. 5, тако да би се могао претпоставити додир са неком органском материјом.

На посткранијалном скелету могао је бити измерен фемур: максимална дужина 49,9 cm, на основу чега је израчуната телесна висина, 181,08 cm; антериорно-постериорни дијаметар средине тела 3, 3, медиолатерални дијаметар средине тела 2,9, максимални дијаметар главе 5,3, обим тела на средини 9,4. На тибији, максимална дужина 40,5 cm, антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,8, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,7, обим тела мерен код нутриционог отвора 10,1, проксимална ширина 7,7 и дистална ширина 5,4. На хумерусу, максимална дужина 35,3, на основу чега је израчуната телесна висина 182,08 cm, максимални дијаметар средине тела 2,6, минимални дијаметар средине тела 2,3, максимални дијаметар главе 5, минимални обим тела 6,8, биепикондиларна ширина 6,3, артикуларна ширина 5. Просечна висина на основу максималне дужине фемура и хумеруса 181,58 cm.

Лобања: с обзиром на то да је ово једина лобања мушке индивидуе, а да су остаци особа из гробова 6 и 7 (такође мушкарци) веома фрагменто-

вани, постоји могућност да је ова лобања припадала мушкарцу сахрањеном у гробу 4. Присутне су фронтална кост, максила, зигоматичне, темпоралне, фрагменти паријеталних и фрагментована окципитална кост. Могу да се посматрају само фрагменти коронарног и ламбдоидног шави који указују на старост од око 50 година, док слаба абрадираност присутних максиларних зуба указује на нешто млађу старосну доб јер абрадирани су само инцисиви и канини, што би указивало на индивидуалну старост око 35–40 година. Дакле, можда се ради о бољем здравственом статусу и доброј и квалитетној исхрани. По свим карактеристикама које могу да се посматрају, надочни луци су наглашени, иако не јако, позиција фронталне кости, мастоидни наставци, постављеност зигоматичне кости и лука указују на индивидуу мушког пола. На лобањи је могла да буде измерена максимална дужина која је реконструисана јер је окципитална кост оштећена 19,3, максимална ширина 14,4, висина лобање 12,9, на основу чега је израчунат Кранијални индекс 74,61, који је описује као долихокрану на граници са мезокранијом и Висинско ширински индекс 89,58 који је описује као тапеинокрану. Висина горњег дела лица је 7,2. Назална висина 5,1, назална ширина 2,25, на основу чега је израчунат Назални индекс 44,1, који описује овај нос као лепторини. Висина орбите 3,15, ширина орбите 4, на основу чега је израчунат Орбитални индекс 78,75, који описује орбите као хамеконичне.

Анализа максиларних зуба показала је да су присутни зуби 14, 16, 21–26, док су постмортално изгубљени 11, 12, 13. Вилица је оштећена тако да није јасно како су изгубљени остали зуби. Изнад зуба 16 је мања циста али није јасно да ли је зуб изгубљен као последица каријеса јер на суседним зубима нема трагова каријеса.

Гроб 5

Жена 50–60 година. Лобања и делови посткранијалног скелета пронађени су у примарном положају, уз северни зид гробнице, у оријентацији запад-исток. Ово је једина лобања констатована у примарном положају, и била је положена на десни образ, погледом ка југу. Очувана је само оштећена фрагментована фронтална кост, обе паријеталне и окципитална кост. Од посткранијалног скелета, утврђено је да јој припадају десни фемур и тибија, као и лева тибија, оба карлична крила (лево је делимично оштећено), леви хумерус и фрагмент десног. Све присутне кости посткранијалног дела скелета лоше су очуване и тај степен оштећености знатно разликује кости ове индивидуе од осталих присутних костију. Ово је занимљив податак јер су услови у гробници били истоветни за све индивидуе, односно, не можемо говорити нпр. о различитом степену киселости земље који је могао довести до ове деструкције. Због тога би ова чињеница могла да указује на различит погребни третман,

односно на присуство органске материје које је могло да допринесе интензивирању деструкције, нпр. сахрањивање у дрвеном сандуку или постојање тканине у коју је покојница била умотана.

Све карактеристике карлице и лобање које су могле да се посматрају указују на индивидуу женског пола. Изглед пубичне симфизе (очувана на левом карличном крилу) и аурикуларна површина указују на старост од око 50–60 година, док степен сраслости лобањских шавова указује на старост од око 45–50 година. На лобањи је могла да буде измерена само максимална дужина 18,3, и максимална ширина 13,5, на основу чега је израчунат Кранијални индекс 73,77, који је описује као долихокрану. На посткранијалном скелету могао је бити измерен фемур: максимална дужина 43,4 cm, на основу чега је израчуната телесна висина, 163,48 cm; антериорно-постериорни дијаметар средине тела 2,6, медиолатерални дијаметар средине тела 2,4, максимални дијаметар главе 4,1, обим тела на средини 8, бикондиларна ширина 7,5. На тибији, максимална дужина 35,9 cm, антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,4, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,3, обим тела (мерен код нутриционог отвора) 8,8, проксимална ширина 6,3 и дистална ширина 4,5.

Гроб 6

Мушкарац, око 50 година (?). Присутни су лева тибија, десни фемур без дисталне трећине и средина дијафизе јако оштећеног левог фемура. Због оштећености материјала није могло бити утврђено која од две преостале карлице припада овој индивидуи. Изразит робустицитет присутних посткранијалних делова костију, иако карлица није могла бити посматрана, указује на индивидуу мушког пола. Такође, и две преостале фрагментоване карлице припадају мушкарцима, што само потврђује претпостављени пол ове индивидуе. Нема поузданијих индикатора за утврђивање индивидуалне старости, осим опште скелетне старости која указује на особу стару око 50 година (а треба поменути и да преостале карлице припадају индивидуама овог узраста).

На посткранијалном скелету могао је бити измерен фемур: антериорно-постериорни дијаметар средине тела 2,6, медиолатерални дијаметар средине тела 3,2, максимални дијаметар главе 5, обим тела на средини 8,2. На тибији, максимална дужина 40,2 cm, антериорно-постериорни дијаметар у нивоу нутриционог отвора 3,7, медиолатерални дијаметар у нивоу нутриционог отвора 2,5, обим тела (мерен код нутриционог отвора) 9,7, проксимална ширина 7,6 и дистална ширина 5,2.

Гроб 7

Мушкарац, око 50 година (?). Иако је немогуће утврдити која од присутних карлица припада гробу 6, у материјалу је преостало још једно

лево и десно карлично крило, као и карлица која је спојена са сакрумом. Укупан број карлица и сакрума у материјалу био је индикатор присуства најмање седам индивидуа сахрањених у овој гробници. Дакле, и у случају овог гроба ради се о индивидуи мушког пола, а обе карлице које припадају гробовима 6 и 7 указују на индивидуе старе око 50 година.

ДИСКУСИЈА

Резултати анализе људских скелетних остатака из касноантичке гробнице на локалитету Бандол отварају неколико тема о којима се може размишљати. У палеодемографском смислу, занимљиво је то што у гробници нису сахрањивана деца, али и то што су готово све одрасле индивидуе успеле да достигну релативно високу старост. Са становишта саме погребне праксе, занимљив је различит степен очуваности костију који би могао да буде индикатор различитог поступка у погребној пракси, али можда и индикатор хронологије сахрањивања у овој гробници. Број присутних скелета веома је мали, а наше антрополошко познавање популација овог периода више него скромно, те не постоји могућност да се одговори на питање ко је у овој гробници сахрањен. Али, свакако да ово питање може да се отвори и бар да се назначе могући правци размишљања када је у питању ова тема.

Неприсуство дечијих скелета може да се покуша интерпретирати на неколико начина. Прво, ако је овде у питању породична гробница, да у овој породици током њене употребе није умрло ниједно дете. Опрезно би се могло рећи да би овај податак могао да указује на добар квалитет живота у овој породици, те да су сва деца успела да доживе адултно доба. Али, неприсуство дечијих скелета могло би да буде и показатељ тога да у овој породици није било деце или, што је теже очекивати, да су деца сахрањивана на неки другачији начин или на неком другом месту.

Да се у случају гробнице на Бандолу ради о гробници у којој су сахрањене индивидуе које су можда успеле да обезбеде добар квалитет живота, могли би да указују и сами скелетни остаци. Наиме, фрагментовано присутни скелети мушкараца показују да иако се ради о робусним скелетима, маркери мишићно-скелетног стреса готово да нису присутни. Дакле, ради се о особама које током живота нису морале да обављају теже физичке послове који би оставили значајније трагове мишићних припоја на костима. Такође, индикатор добрих животних услова можда је и то што код индивидуа, изузев једног сраслог прелома радијуса и једног срашћивања сакрума и карлице, на костима нису констатовани трагови болести. Недостатак дечијих скелета, непостојање трагова мишићног стреса ни значајнијих трагова болести, као и дуг животни век, са опрезом би се могли интерпретирати као индикатор доброг квалитета живота индивидуа сахрањених у овој гробници.

Индивидуална старост

Индивидуе сахрањене у овој гробници, све осим жене из гроба 2, живеле су дуже од 40 година. Код мушкараца из гробова 6 и 7 није постојало довољно критеријума за утврђивање прецизне индивидуалне старости, мада и код њих присутни делови скелета указују на старост од 50 и вероватно и више година. Добро очувани делови скелета код индивидуа из гробова 3, 4 и 5, и пубичне симфизе и аурикуларне површине указују на старост од 50–60, па можда чак и више година, а једино посткранијални скелет особе из гроба 1 припада нешто млађем узрасту. Чињеница да је од седам индивидуа чак шест било старо 50 и више година могла би да буде добар показатељ квалитетних услова живота које су ове индивидуе могле да обезбеде негде у периоду између IV и VI в.

Степен очуваности костију

Овакав тип гробнице у одређеном смислу можемо сматрати затвореном археолошком целином и управо због тога занимљив је различит степен очуваности одређених скелета, као и документован различит степен сачуваности појединачних костију. С обзиром на то да су документовани скелетни остаци седам индивидуа, у гробници је, теоријски, требало да буде много више костију него што их је заправо било. Наиме, многе посткранијалне кости недостају, нарочито када су у питању гробови 6 и 7, који су, заправо, представљени само са неколико фрагмената. Будући да рецентни пљачкаши нису избацивали кости из гробнице (то је готово сигурно јер никакви трагови таквог поступања нису нађени око гробнице), овакво различито присуство костију одређених индивидуа води ка две претпоставке. Прва је да су још у античко време, приликом нових сахрана, делови првобитно сахрањених индивидуа изношени из гробнице. У том смислу, могло би се рећи да вероватно гробови 1 и 3 представљају млађе сахране (и по доброј очуваности, али и по положају где су ове индивидуе биле положене), док би лошије очувани скелети (нарочито гроб 6 и 7) били старије сахране. Међутим, у материјалу је осим ове разлике у степену очуваности скелета одређених индивидуа примећен и различит степен очуваности појединачних костију. Наиме, међу костима индивидуе из гроба 4 и гроба 5 констатовано је да су кости посткранијалног дела скелета веома оштећене, што, с обзиром на то да су у самој гробници услови вероватно били једнаки (када је у питању пропадање и меких ткива и костију), можда указује на неку специфичност у погребној пракси која је довела до ових оштећења. Наиме, познато је да ако је у близини покојника присутан неки органски материјал, он може повећати присуство бактерија и микроорганизама који ће приликом труљења меких ткива интензивирати овај процес и довести до веће деструкције чак и коштаних материјала. Такође, присуство органске материје у близини покојника може довести и до стварања

већег степена влажности, који такође може допринети деструкцији костију. Због свега тога, може се претпоставити да су индивидуе из гробова 4 и 5 (где су недвосмислено документована оштећења костију), али можда и фрагментовано присутне индивидуе из гробова 6 и 7, биле сахрањене на другачији начин од осталих индивидуа. Првенствено, ту мислим на могућност да су сахрањене на дрвеном банку, можда у некој врсти дрвеног ковчега или пак умотане у неку тканину, можда вунену, која је и дијагностификована у једној од оваквих гробница на подручју Ремесијане. Та претпоставка могла би нас одвести до тога да су се индивидуе сахрањене у једној, вероватно породичној гробници, сахрањивале на различите начине. Наравно, могуће је да су се из неких разлога погребни обреди чак и у кратком року променили, па је ова различита очуваност костију последица тих промена. Међутим, не желим да искључим могућност, мада са пуно бојазни изречено, да би овај различит поступак у погребној пракси, на који евентуално указује различит степен очуваности костију, могао да индицира већу хронолошку удаљеност између индивидуа сахрањених у овој гробници. Односно, да је осим првобитно сахрањене породице, неко други, ко са том породицом није имао везе, могао употребити ову гробницу за сахрану жена из гроба 1 и гроба 3.

Иако људски скелетни остаци из гробнице на локалитету Бандол не могу да одговоре на питање ко је сахрањен у овој гробници, они нас ипак наводе на то да ово питање отворимо. Можда можемо почети од тога да оваква врста породичних гробница, иако не представља усамљену појаву, ипак треба да буде разматрана као објекат који није могао подићи неки обичан касноантички сељак. О томе да на територији Ремесијане можемо рачунати са једним имућнијим или бар бољестојећим слојем становништва, сведоче и констатовани остаци вила на територији Беле Паланке. Иако ниједна вила рустика није систематски ископавана, неколико их је са сигурношћу потврђено, нпр. приликом изградње железничке пруге 1887, поред извора на месту Слатина на десној обали Нишаве, близу засеока Драчје, као и неколико објеката за које се претпоставља да су могли имати функцију vile рустика (Гушић 1987: 27–28, 33–34).

Мада знамо да је ова врста земљишних комплекса додељивана ветеранима, пензионисаним чиновницима и градској аристократији, отворено је питање ког су порекла биле особе које су могле живети на једном таквом комплексу и имати могућности да се сахране у једној зиданој гробници. С обзиром на то да су први римски грађани на овим просторима, као и војници, а вероватно и трговци који су пратили војску (Mirković 1968), потицали из Италије или западних рано романизованих провинција, у гробници су могли бити сахрањени људи чије порекло није било локалног карактера. Међутим, у случају да су ти пензионисани

чиновници и градска аристократија ипак били локалног, ремесијанског порекла, да ли бисмо могли да закључимо ком су народу припадали? У покушају сагледавања ове проблематике, осврнућу се укратко на делатност епископа Никете из Ремесијане, а посебно на питање који је то народ на подручју своје епископије он уопште могао да покрсти и християнизује.

Као један од његових великих подухвата, често се помиње то што је успео да християнизује најдивљије међу свим Трачанима, непокорне Бесе. Иако је Никета покрштавао и друге народе (Ските, Готе, Гете), Јовановић наводи да је, у сведочанствима Никетиних савременика, Бесима посвећена нарочита пажња јер „право је подвижништво, достојно најсветлијих примера евангелизације, привести новој вери тврдокорне Бесе, укорене у стару, чак преримску религију” (2002). Дилема коју Јовановић (2002) разматра је: да ли је Никета заиста покрстио Бесе или су они, у панегиричним стиховима савременика, употребљени само као симбол дивљаштва, непокорности, неразумевања и израз безнадежности евангелистичке мисије како би се увеличала слава и успех ремезијанског епископа. Он напомиње да, иако недостају непосредна сведочанства у изворима о присуству Беса на простору под јурисдикцијом епископије у Ремесијани, можда ипак треба рачунати са енклавама Беса на овом простору. Ипак, због тога како се Беси описују, тешко је замислити да су ови „дивљији и суровији од свог леда” не само под утицајем Никите били християнизовани, већ и могли бити сахрањени у засведеној гробници као што је ова из Бандола. Или је можда заиста истина оно о чему пева Паулин из Ноле, када за Бесе каже „поставши овце поред тебе, пастиру, пасу у дворишту мира” (Гушић 1998), те да заиста можемо очекивати да су не само християнизовани него и сахрањени на начин о каквом сведочи ова гробница из Беле Паланке.

Чак да Беси и нису били становници ремесијанске епископије, оно што можемо претпоставити са великом сигурношћу јесте да су у њој живели Трачани (Parazoglu 1969: 185). Нажалост, наше антрополошко познавање Трачана, па и Беса, толико је скромно да није могуће чак ни покушати антрополошки типологизовати налазе из гробнице у Бандолу.

Оно што са сигурношћу можемо још једном сумирати када је у питању антрополошка анализа људских скелетних остатака из гробнице на локалитету Бандол је: у њој је сахрањено најмање седам одраслих индивидуа и ниједно дете или млађа особа; индивидуе су доживеле, за то доба, високу старост, што је добар показатељ квалитетних услова живота који су ове особе могле да обезбеде; на добар квалитет живота може да укаже и чињеница да, осим једног сраслог прелома радијуса, и једног срашћивања сакрума и карлице, нису констатовани значајнији трагови болести; специфична оштећеност неких костију и недостатак одређеног броја костију указују на то да су индивидуе сахрањене на

различите начине, односно да су неке од њих сахрањене уз присуство неке органске материје (дрвени банак, сандук или нека друга органска материја); на скелетима нису констатовани никакви значајнији трагови мишићно-скелетних маркера стреса, што би могло да указује на то да ниједна од ових индивидуа током живота није била изложена стреснијим физичким пословима. С обзиром на то да скелети мушкараца немају трагове припоја мишића, то готово у потпуности искључује могућност да се овде радило о гробници неког ветерана. Сви налази упућују на то да би се овде могло радити о породичној гробници неке аристократске породице, која је у Ремесијани успела да обезбеди релативно добар квалитет живота.

Сва остала питања, понајпре које порекло су имале ове индивидуе, нису питања на која ова анализа може да одговори. Ипак, материјал је остао сачуван⁶ и доступан је за даље микроскопске анализе, које би евентуално могле да пруже додатне информације о животу ових људи.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Capasso, L., Kennedy, K. A. R., and Wilczak, C. A.
1999 *Atlas of Occupational Markers on Human Remains*. Journal of paleopathology Monograph Publications 3. Teramo: Edigrafital SpA-S.
- Detschew, D.
1957 *Die thrakische Sprachreste*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- FDI = Federation Dentaire Internationale
1971 Two-digit system of designating teeth. *International Dental Journal* 21: 104–106.
- Гушић, С.
1987 Урбанизам Ремезијане од 1–6 века. *Саопштења* 19: 27–34.
1998 Урбанистички развој града Ремезијане. Стр. 133–145 у *Никеџа из Ремезијане*, ур. Ј. Петковић. Ниш: Просвета.
- Hillson, S.
2001 Recording Dental Caries in Archaeological Human Remains. *International Journal of Osteoarchaeology* 11: 249–289.
- Јелинић, Т.
1884 Дописи I. *Старинар* 1: 80–81.
- Јовановић, А.
2002 Белешке из Наиса и околине, Стр. 24–38 у *Ниш и Византија I*, ур. М. Ракоција. Ниш: Просвета.

⁶ Људски скелетни остаци из гробнице на локалитету Бандол, остали су на трајном чувању у Завичајној музејској збирци у Белој Паланци, којом руководи археолог Зоран Митић.

- Каниц, Ф.
1985 *Србија, земља и сивановнишииво 2*. Београд: Српска књижевна за-
друга.
- Kennedy, K.
1989. Skeletal markers of occupational stress. Pp. 129–160 in *Reconstruction of
Life from the Skeleton*, eds. M. Y. Iscan and K. Kennedy. New York: Alan
R. Liss.
- Лома, А.
2002 Откуде Ниш. Стр. 15–22 у *Ниш и Византија I*, ур. М. Ракоција. Ниш:
Просвета.
- Mirković, M.
1968 *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Disertationes 6. Beograd:
Arheološko društvo Jugoslavije.
- Parazoglu, F.
1969 *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba: Tribali, Autarijati, Dardanci,
Skordisci i Mezi*. Djela 30. Centar za balkanološka ispitivanja 1. Sarajevo:
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Петровић, П.
1999 *Ниш у античко доба*. Ниш: Просвета.
- Ракоција, М.
2003 Рановизантијска гробница на свод код села Клисура поред Ниша и
кратак осврт на проблем засведених гробница. Стр. 141–164 у *Ниш и
Византија II*, ур. М. Ракоција. Ниш: Просвета.
- Сабовљевић, Д.
1887 Дописи I–II. *Сџаринар* 4: 91–99.
- Сариа, Б.
1924- Из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду. *Сџаринар* 3:
1925 71–72.

SOFIJA STEFANOVIĆ

PHYSICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF SKELETAL
REMAINS FROM A LATE ANTIQUE TOMB IN REMESIANA

Summary

In August of 2004, at the Bandol site in Bela Palanka (Remesiana), a late antique tomb was discovered. Although several similar tombs have been found in this area, neither archaeological analysis nor anthropological study of the skeletons they contain have been attempted. The tomb had been looted shortly before the present author entered it and many of the bones had been disturbed. Nevertheless, some remained in their original position. For instance, close to the south (Grave 1) (pl. I/1) and the north (Grave 3) walls, the skeletons were still in their primary po-

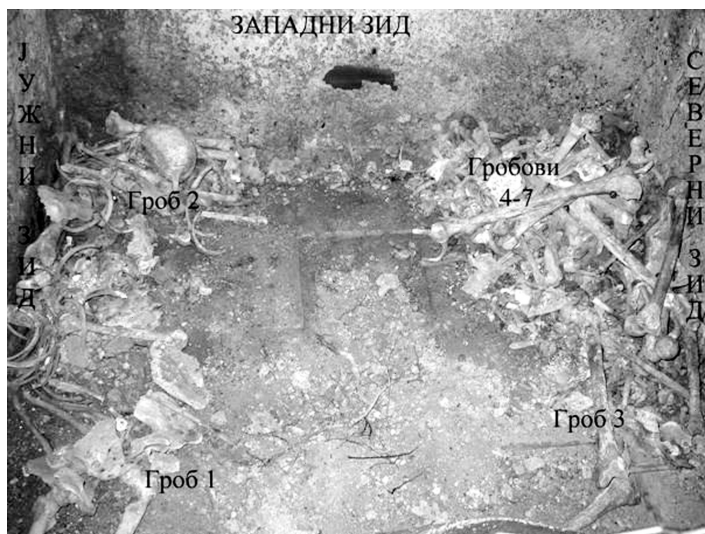
sitions. Grave 2 is located in the southwest corner, whereas all bones found in the northwest corner (Graves 4, 6 and 7) were in their secondary positions so the original position in the tomb could not be determined (pl. I/2). Close to the north wall, on the floor of the tomb, we found a skull *in situ* as well as pieces of a postcranial skeleton (Grave 5). Anthropological analysis of the human skeletal remains found at Bandol indicates the following: seven adults were buried there, four females and three males, while no evidence of children or young adults were registered; six of these individuals were aged 50 or older, while only the female from Grave 2 was aged between 30–40 (such an age structure might be an indicator of good living conditions between 4th and 6th century); another indicator of good living conditions might also be the fact that, aside from one fused fracture of the radius and one fused sacrum of the pelvis, no significant traces of disease were found; specific damage to some bones and the absence of a certain number of bones indicates that these individuals were buried in different ways, some of them were buried in the presence of organic matter (wood, as for coffins, etc.) that encouraged bone decomposition; no signs of musculo-stress markers on the bones, which suggests that none of the individuals were exposed to heavy stressful physical labour (the fact that no evidence of such marks at the muscle-bone junctions were found, even in the bones of the males, rules out the possibility that the tomb is that of a veteran). All this leads to the conclusion that the tomb belonged to a family of aristocrats who enjoyed relatively good conditions in Remesiana.

Примљено: 17. маја 2006.

UDC 904-03(497.11 Bela Palanka):726.821.032
572.08

1. Гроб 1.
1. Grave 1.

2. Гробови 1-7.
2. Graves 1-7.